

ЧЕРКАЩИНА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Черкащина займає 3 відсотки території України, але тут відбулися події в роки Другої світової війни, в яких проявилися найвищі якості національного характеру народу України – стійкість, мужність, самопожертва в ім'я визволення рідної землі. Ці якості розкрилися одразу, щойно стало відомо про початок війни. Понад 150 тисяч жителів Черкащини в перші місяці німецько-радянської війни 1941–1945 рр. влилося до лав радянських збройних сил. Усього на різних фронтах війни з гітлерівцями воювали майже 300 тисяч черкащан. 13 тисяч черкащан брали активну участь у партизанському русі.

Перші підрозділи окупаційних військ з'явилися на теренах Черкащини в середині липня 1941 р., тобто менше ніж за місяць після початку агресії. 19 липня вони захопили Жашків. Їх напад від самого кордону стримували в жорстоких боях воїни 6-ї та 12-ї армій Південно-Західного фронту. У районі міста Умань ці армії опинилися в оточенні. Із ста тисяч оточенців вирвалося з кільця дуже мало. Більшість загинула в нерівних поєдинках, ціною свого життя надовго затримавши просування гітлерівців до Києва. Як відомо, гітлерівським планом «Барбаросса» кампанію на Сході передбачалося завершити за чотири-шість тижнів, принаймні за 42 дні. Нацистське командування вже під Уманню побачило, що цей задум є маячнею.

лівий берег Дніпра. 21 вересня 1941 р. нацисти захопили Драбів. На Черкащині запровадився окупаційний режим.

Війна перервала роботу колективів багатьох заводів і фабрик Черкащини. Із наближенням фронту провели демонтаж заводського устаткування. У зв'язку із загрозою нацистської окупації із міст Черкащини углиб країни евакуювали трактори, комбайни, машини тощо.

Нацистська окупаційна політика щодо нашої держави зводилась до того, що планувалось виселити, винищити або поневолити українців, залюднити територію України представниками німецької нації.

Першою заповіддю загарбників було винищення носіїв комуністичної та на-

Бої на підступах до міста Корсуня. Лютий 1944 р.

На терені Черкащини загарбниками пограбовані сотні підприємств, колгоспів, радгоспів, МТС та інших об'єктів. Лише в Смілі зруйнували залізничний вузол, цукрові та машинобудівні заводи, підприємства місцевої промисловості та комунального господарства, мости та греблі через річки Тясмин та Сріблянку, приміщення шкіл та культосвітніх закладів, понад 780 житлових будинків.

До найбільш потерпілих місцевостей не лише Черкащини, а й України належала Золотоніщина. Тут нацисти знищили 20 фабрик і заводів, 2 МТС, 3 млини,

Страшною трагедією для українського народу стало і масове примусове вивезення українців на каторжні роботи до Німеччини. Усього, за неповними даними, в роки окупації з Черкащини було вивезено до Німеччини 83 293 оstarбайтери.

На Черкащині, як і всюди, нацисти, відступаючи, запроваджували тактику «випаленої землі», тобто нищили все, що можна було знищити. Восени 1943 р. ними зруйновано центри таких міст як Черкаси, Корсунь, Сміла, Золотоноша, Чигирин та інші, спалено 2

Цікаво знати

1941 р. Українська Козацька сотня в місті Золотоноша

Цікаво знати

1941 р. Українська Козацька сотня в місті Золотоноша

«Сьогодні певні кола істориків вважають, що перша хвиля добровольців, які перейшли на бік німецької армії зі зброєю в руках або влилися до формувань, створених ОУН, Бульбою-Боровцем та ветеранами визвольних змагань 20-х років ХХ ст., становили собою ідейних патріотів і націоналістів, чи принаймні, людей, що мали підстави ненавидіти радянську систему з тих чи інших причин. Матеріальних переваг створення українських частин не давало, так як у перший час працівникам Народної міліції за службу лише записували трудовні.

Для прикладу, наведемо детальну інформацію про 33-х добровольців, які вступили на початку грудня 1941 р. до Української Козацької сотні в місті Золотоноші. Сотня була створена членом ОУН-Б без участі жодних німецьких чинників, тобто фактору тиску з боку окупантів у цьому випадку не було. Присягу козаки склали під синьо-жовтим прапором на вірність Україні. Основна маса добровольців (21 ос.) це чоловіки віком від 25 до 40 років, 10 козаків – молодь від 15 до 25 років. Із загального числа, двоє – учасники визвольних змагань 1917–1921 рр., п'ятеро – із сімей розкуркулених чи репресованих, один повернувся із заслання, а ще один вісімнадцятирічний юнак був засуджений за хуліганство. Восьмеро козаків – колишні вояки ЧА, з них 7 відпущені з німецьких таборів, 1 дезертир. Троє перейшли в сотню з допоміжної поліції. Двоє добровольців — колишні вчителі місцевої школи, один — колишній голова райради Осоавіахіму, ще один – студент 4 курсу Київського університету. Всі козаки – українці, жодного комуніста, комсомольця чи працівника НКВС серед них немає».

Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Випуск 26. – К., 2004.

Отже, історична справедливість вимагає віддати належне бійцям і командирам 6-ї і 12-ї армій, які саме на теренах Черкащини одними з перших розвіяли гітлерівський міф про «блискавичну війну».

Важливим пунктом оборони на шляху гітлерівців було місто Черкаси. Тут міцно укріпилася 38-а армія генерала Д. Рябишева, діяв загін кораблів Дніпровської флотилії, а також підрозділи народного повстання. Велику допомогу військовим надавали жителі міста – жінки, десятикласники, студенти. Це були героїчні дні. 17 днів тривала оборона Черкас, і лише за наказом командування війська переправились на

ціональної ідеології. Масову ліквідацію представників радянської влади здійснювали у спеціально для цього створених концентраційних таборах. Тисячі червоноармійців загинули від голоду і розстрілів у страхітливому таборі для військовополонених – так званій «уманській ямі» (глиняному кар'єрі цегельні), майже 25 тисяч замордували на околиці Умані в Сухому яру. 12 750 жителів Золотоніського, Гельмязівського, Іркліївського та Чорнобаївського районів знайшли могилу в Золотоніському концтаборі. За неповними даними, нацисти знищили понад 50 тисяч лише черкащан, не рахуючи військовополонених, з останніми – близько 100 тисяч.

ку, приміщення шкіл та культурних закладів, понад 780 житлових будинків.

До найбільш потерпілих місцевостей не лише Черкащини, а й України належала Золотоніщина. Тут нацисти знищили 20 фабрик і заводів, 2 МТС, 3 млини, 68 колгоспів, зокрема 612 колгоспних будинків, 43 трактори, 21 комбайн, забрали з елеватора 25 750 центнерів зерна і спалили 25 350 центнерів зерна, відігнали 25 800 коней, корів, овець і свиней, знищили 259 ферм і 38 пасік.

Гітлерівці захопили продовольчі ресурси громадського фонду, грабували індивідуальні господарства сеянів, яким було заборонено різати худобу та продавати сільськогосподарські продукти на базарах.

Нацистська Німеччина катастрофічно підірвала економіку Черкащини. Уся продукція харчової промисловості області надходила в розпорядження німецького командування. Фабрики і заводи припинили роботу або ж переходили на випуск дріб'язкової продукції.

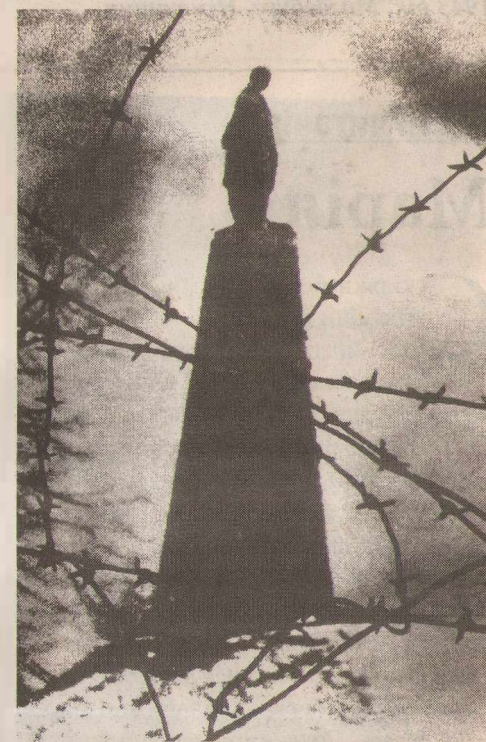
Грабували та нищили нацисти також культурні цінності. Агресори позакривали навчальні заклади, перетворювали шкільні приміщення на стайні, пограбували державні музеї, зокрема державний заповідник «Могила Т. Г. Шевченка», спустошили його зали, перетворили їх на казарму для своїх солдатів, а згодом – на концтабір, повивозили до Німеччини унікальні експонати з Уманського краєзнавчого музею, зокрема твори малярства світового значення.

Нацисти познищували пам'ятники Т. Г. Шевченку в Кирилівці, Золотоноші, Гельмязові, Піщаному та в інших населених пунктах, але їм не вдалося придушити гнівного Тарасового слова у волелюбних душах українців, яке кликало їх до борні за честь і незалежність України.

ку «випаленої землі», тобто нищили все, що можна було знищити. Восени 1943 р. ними зруйновано центри таких міст як Черкаси, Корсунь, Сміла, Золотоноша, Чигирин та інші, спалено 2 235 сільських будинків у Черкаському районі.

Хто не бажав коритися жорстокому ворогові, той брався за зброю. Окупаційний режим породжував партизанську боротьбу.

Розгром нацистських військ у Курській битві (23 серпня 1943 р.) створив сприятливі умови для подальшого наступу радянських військ на всьому

Київ. Осінь 1943 р. Окупанти не наслідились зруйнувати пам'ятник Т. Г. Шевченку на його могилі. Обилутаний колючим дротом Великий Кобзар чекає свого визволення

фронті й, зокрема, на Лівобережній Україні. За період із 22 по 27 вересня 1943 р. військами Червоної Армії було визволено такі населені пункти Лівобережної Черкащини, як Чорнобай і Золотоноша. 14 грудня 1943 р. військами 52-ї армії було повністю визволено від загарбників місто Черкаси.

Жителі Черкащини надавали відчутну допомогу воїнам Червоної Армії при форсуванні Дніпра, зробивши вагомий внесок у наближення довгожданого Дня Перемоги.

Південніше 52-ї армії форсували Дніпро й переправились на правий берег війська 4-ї гвардійської армії генерала І. В. Галаніна. Її частини і з'єднання 12 грудня 1943 р. визволили колишню козацьку столицю України місто Чигирин й своїми діями сприяли успішному просуванню сусідніх армій. Військам 52-ї і 4-ї гвардійської армії активно допомагали місцеві партизани і підпільники. Поблизу Чигирини діяло партизанське з'єднання П.А. Дубового. Через деякий час вони з'єдналися з 373-ю Миргородською Червонопрапорною стрілецькою дивізією 52-ї армії й спільними зусиллями визволили від фашистських загарбників 13 населених пунктів Чигиринського та Кам'янського районів.

29 січня 1944 р. частини 373-ї Червонопрапорної Миргородської дивізії під командуванням полковник К. І. Сазонова вибили гітлерівців з міста Сміли

тання успішних бойових дій на інших ділянках фронту. Це – Корсунь-Шевченківська битва 1944 р., яка увійшла в історію Другої світової війни як видатна воєнна операція.

На початку березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту розпочали Умансько-Ботошанську наступальну операцію. Умансько-Ботошанська наступальна операція 2-го українського фронту завдала поразки 8-й німецькій армії і розчленивала фронт групи армій «Південь», чим значно полегшила наступальні дії військам сусіднього, 3-го Українського.

Черкащина була повністю звільнена від нацистських окупантів 12 березня 1944 р.

Ворог на теренах Черкащини спалив 20 сіл разом з їх жителями. Серед них – села Вдовичене, Ленінське, Буда – на Чигиринщині, село Шестеринці – на Лисянщині, Острівець – на Уманщині.

Ще жевріли заграви боїв, а в Черкасах та області розпочалась відбудова господарств. У містах і селах відновлювали роботу державні органи. Вже в січні-лютому 1944 р. почали давати продукцію Черкаська тютюнова фабрика, деревообробний комбінат, механічний та ковальський цехи рафінадного, основні цехи консервного заводів, вальня фабрика, Уманський ремонтний завод, Золотоніський промкомбінат, верстатобудівний завод і залізнична майстерня в місті Корсуні та інші під-

Плакати часів війни

На полях Черкащини, часто ризикуючи життям, поруч з саперами працювали селяни. Тяглової сили не вистачало, тому доводилось використовувати уцілілих у колгоспників корів. Першочергово відновлювались МТС. Основний тягар перших післявоєнних жнив взяли на себе жінки, підлітки і діти.

Велику допомогу у післявоєнній відбудові Черкащині надавала держава.

Не меншим за значимістю і масштабністю був подвиг народу у повоєнний відбудовний період. У короткий час Черкащина постала з попелу і руїн, повернула свою життєдайну силу. Здійснено

Відбудову промисловості Черкащини в основному було завершено в 1948–1949 рр. На 1950 р. низку галузей промисловості значно перевищили довоєнний рівень. Зросло виробництво макаронів, м'ясних та овочевих консервів. В сільському господарстві порівняно з довоєнним часом збільшились посівні площі, поліпшилась врожайність.

У період післявоєнної відбудови на Черкащині було зведено житла загальною площею 1 614,3 тисячі квадратних метрів, в тому числі на селах – 1 168 тисяч квадратних метрів.

лихиринського та Кам'янського районів.
29 січня 1944 р. частини 373-ї Червонопрапорної Миргородської дивізії під командуванням полковник К. І. Сазонова вибили гітлерівців з міста Сміли і залізничного вузла ім. Т. Г. Шевченка.

31 січня 1944 р. частини 206-ї стрілецької дивізії 27-ї армії інтурмом оволоділи містом Канів і визволили його від загарбників.

На території Черкащини відбулась битва, яка відчутно вплинула на розгор-

основні цехи консервного заводів, вальцерна фабрика, Уманський ремонтний завод, Золотоніський промкомбінат, верстатобудівний завод і залізнична майстерня в місті Корсуні та інші підприємства міста Черкаси та області. Налагоджувался залізничний та річковий транспорт. Річковий підйомні стави 14 суден, затоплених гітлерівцями. Чисельність робітників складала 71 % до воєнного рівня.

де меншим за значимістю і масштабістю був подвиг народу у повсютний побудовний період. У короткий час Черкащина постоїла з попелу і руїн, повернула свою життєдайну силу. Здійснено це неймовірними зусиллями, розумом і талантом воїнів-фронтовиків і трудівників тилу. Багатоох і них уже немає серед нас – їх забрали небажаним час, а інші – вшнєм, на дачі, доставлені нові складні випробування становлення України як самостійної держави.

Черкащині було зведено житла загальною площею 1 614 3 тисячі квадратних метрів, в тому числі на селсах – 1 160 тисяч квадратних метрів.

Загальний обсяг державної і кооперативної торгівлі збільшилася з 564 мільйонів (1940 р.) до 11 180,4 мільйонів у 1950 р.

На загарбних і руйнах будувалися шкільні приміщення. За три післявоєнні роки майже повністю були відбудовані всі школи міста Черкаси та області.

Війна в області в цифрах і датах

- Окупована нацистами та їхніми союзниками – середина липня 1941 р.
- Завершення визволення радянськими військами – 12 березня 1944 р.
- Загальна кількість черкащан, які загинули у роки війни – 168 481 осіб (зокрема 151 031 – безпосередні учасники бойових дій – військовослужбовці, партизани, бійці народного ополчення та винищувальних батальйонів).
- Загальна кількість жителів Черкащини, які брали участь у партизанському русі, антинацистському підпіллі на території колишнього СРСР, русі Опору в інших країнах, – 4 779 осіб.
- Загальна кількість мирних жителів Черкащини, які загинули внаслідок військових дій, каральних акцій нацистських загарбників, – 16 450 осіб.

- Загальна кількість мирних жителів Черкащини, примусово вивезених нацистських загарбників на каторжні роботи в період окупації України, – 60 453 особи.
- На території Черкаської області у роки війни загинуло – 210 668 осіб.
- За визволення Черкащини 22 з'єднанням і частинам на знак їх видатних перемог у боях було присвоєно найменування Черкаських, 23 – Корсунських, 20 – Уманських, 6 – Звенигородських.
- Звання Героя Радянського Союзу у роки війни були удостоєні – понад 160 черкащан.
- За визволення Черкаського краю високе звання Героя Радянського Союзу одержали – 456 воїнів 22 національностей.
- Загальна кількість братських могил на території Черкаської області – 763, в них

поховано 196 806 осіб (з них відомо імен – 27 199; з яких увіковічено – 16 931 особа).

- На території Черкащини в таборах для військовополонених загинули 95 тисяч радянських військовополонених.
- На території Черкащини під час нацистської окупації (1941–1944 рр.) діяли три підпільні райкоми партії, двадцять шість партійних, п'ять комсомольсько-молодіжних, шістьдесят дев'ять підпільних патріотичних організацій і груп, 2-га Українська партизанська бригада, двадцять чотири партизанських загони.

Дякуємо доктору історичних наук, професору, проректору Черкаського державного технологічного університету Валентину Лазуренку за допомогу у підготовці цієї сторінки.